

Bratko Kreft

SPOROČILA IN UGOVORI

V letošnjem juliju poteka leto dni, odkar se je poslovil dr. Bratko Kreft. Ob tej priložnosti sem odbral nekaj drobcev iz številnih pisem, ki so prihajala največ s Hrašenskega (Kreftovega) vrha pri Kapeli nad Radenci in iz razglednic, ki jih je pošiljal iz domala vseh svetovnih središč od Londona do Leningrada in Pekinga. Opuščal sem preosebne odstavke in izbiral predvsem take, ki govore o pisateljevem delu ali o njegovih pogledih na vprašanja kulturnega življenja. Izogibal sem se, kolikor je bilo mogoče, imen – zlasti pri živčih ljudeh. Opombe pojasnjujejo le tiste odstavke, ki bi bili sicer težje razumljivi. Fragmente sem skušal urediti tako, da imajo bolj značaj odlomkov iz pisateljevega dnevnika kakor pismenskih sporočil.

D. Moravec

Ljubljana, 5. novembra 1947

Članka¹ pri najboljši volji ne morem končati, ker nimam miru. Moral bi se bil za nekaj dni kam skriti, da bi ga lahko v miru napisal, tako pa telefoni, seje itd. Svetujem tole: drevi predava Albreht o Majakovskem, morda da kakšen odlomek za natis, saj je Majakovski glavni pesnik oktobrske revolucije.

Hrašenski vrh, 3. oktobra 1948

K Tvoji kritiki² bi imel dve – tri pripombe! O škofu, zaradi katerega sem slišal zvoniti že po generalki. Brigido je bil razsvetljenec! V moji komediji ne nastopa kot zastopnik cerkve, temveč kot oseba. Vloga, ki sem mu jo dal v »Komedijantih«, niti najmanj ne presega vloge, ki mu jo je pripisal prof. Kidrič. Napaka je v igralcu in režiji: 1941. leta je to vlogo igral Milan Skrbinšek, ki je vplival že sam po sebi, Peček pa je predvsem komik, zato ni mogel učinkovati v tisti meri, kakor to igra zahteva. Prav tako pa priznam, da ga režija ni dovolj podčrtala. Toda zakaj tega ni storila, je posebno poglavje. (...) Drugo je pripomba o operetnem koncu. Po mojem to ne drži niti najmanj! »Figaro« se pri B. konča prav tako s kupletom, ki je še daljši

¹ Za kulturno rubriko »Slovenskega poročevalca«.

² Premiere »Krajskih komedijantov« v Ljubljanski Drami.

kakor moj, prav tako Linhartov »Matiček«. Rokokojevska komedija je imela ta običaj, ki pa izvira iz commedie dell'arte. Opereta je nastala iz opere buffo! Iz takšne komedije se je razvil vodvil, zato pevski zaključek v njej niti najmanj ni opereten! Slavospev slov. razsvetljencem ne more biti opereta in tudi ni! ... Neke stvari si zadel v živo, toda o tem drugič.

Hrašenski vrh, 7. marca 1952

Sem strašno daleč v stran od »življenja in ljudi«, kar je bilo nujno potrebno za moje zdravljenje. Bolj ko delo zdelo človeka zloba, intrigantstvo in hinavščina. Tolikšne moralne dekadence ni bilo že dolgo, potem pa se čudimo, če je tudi literatura v dekadenci! Zunaj spet sneži, tudi mraz je precej, toda pogled na sveže zasnežene goriške hribočke je čudovit! Kot balzam je za dušo! Devet ur z vlakom daleč sem od Ljubljane, ni ne telefona, ne brzojava, pismonoša pride le vsak drugi dan, tudi radia nimam, torej pravo puščavniško življenje, ki pa mi silovito dobro de. Že 25 let nisem bil ob tem času v teh krajih. Človek lahko svobodno premišljuje in v takšnih tihih samogovorih ti čas kar prehitro mineva. Kar strah me je, kdaj bom spet moral v gnilo metropolo naše kulture, kjer vedrijo in oblačijo razni stari in mladi olimpijci. (...) Moja ostavka kot dramaturga še ni sprejeta,³ zdaj se menda prerokajo, kdo bo delal repertoar za prihodnje leto in se pri tem po krivici jezijo name, kajti tudi doslej nisem delal repertoarja jaz, bil sem le dramaturški referent in kurir, da sem lovil knjige.

Ljubljana, 19. julija 1954

»Obzorja« so mi poslala že korekturo za prvo dejanje »Jugoslovanskega vprašanja«, ki jo moram opraviti do jutri (...) Že pred odhodom v Trst so se delale kombinacije za novo upravo in menda obe direkciji. Opozorjen sem bil, da sem tudi jaz v novi kombinaciji, kandidiram pa (Haha! Odide na levo) za upravnika, ne samo za direktorja Drame! Ne vem, komu sem se tako zameril, da mi želi tako strašno smrt. Če se bom že odločil za samomor, si bom izbral bolj praktičnega s hitrejšo smrtjo.

Ljubljana, 10. februarja 1955.

Ura je tri četrt na štiri zjutraj. Že od dveh ne spim! »Elizabeta Angleška« mi ne da spati – prav tako pa še mnoge druge stvari. (...) Ti bi rad vedel, odkod in zakaj tisti veliki premor po letu 1924.⁴ To je velika zgodba! Šel sem na Dunaj, da bi študiral karkoli. Bil sem na hudem razpotju. Oficialni namen je bil, da študiram medicino. Gotovo bi se bil tudi vpisal, če bi imel dovolj denarja. Vprašal sem, kje so takse najnižje, na kateri fakulteti. Rekli so mi, da na juridični, pa sem vpisal juridično, med predavanji pa študiral Dostojevskega »Brate Karamazove«. Študiral sem bolj življenje in politiko. Zanimalo me je vse! Začel sem z vso strastjo študirati marksizem in teater hkrati, pisal pa skoraj nič. Ko sem se vrnil v Ljubljano, sem

³ Dramaturške posle je opravljal še do konca sezone 1954–55.

⁴ Za študijo ob pisateljevi petdesetletnici.

nadaljeval z novelami in publicistiko, z ilegalno in legalno – teater, kritike, polemike, predavanja, vsevprek, nosil pa sem že idejo o »Celjskih grofi« in pripravljaj seminarsko nalogo o njih. Vmes skok v Pariz! Ustanovil sem Delavski oder ter pisal roman »Človek mrtvaških lobanj,« seveda v velikih časovnih presledkih. Po diplomi v februarju 1929 sem maja postal ravnatelj kina Ljubljanski dvor za dobro leto, dokler nisem skrahiral zaradi pogodbe s sovjetskimi filmi. Skratka, ta doba med prvimi dramami in »Celjskimi grofi« je bila sama toliko dramatična, da nisem utegnil pisati dramatike, ker me je samega življenje sproti vozljalo in »dramatiziralo«. Vse to in še razne druge intimne stvari bi rad popisal v romanu »Beli lokvanj«, v prvem delu »Mesta ob kanalu«, če bom ujel čas in mir.

Maribor, 9. aprila 1955

Vse sem ponovno premislil in spoznal, da ne bi zmožeg zdaj nobene režije. Zato prosim, da odložimo moje gostovanje⁵ za drugo sezono. Saj sta videla, kako so streljali z rafali name od vseh strani!

Dunaj, 8. oktobra 1955

Razstava⁶ je precej velika, naš del pa klavrn. Dobili smo zelo malo prostora. Od inscenacijskih slik je le vaš Plautus, med Shakespearom pa moj »Romeo in Julija« ter Janov portret Hamleta. Avstrijskega in nemškega materiala je seveda največ. A ne morem reči, po naglem pregledu, da bi bil kdove kako izvrsten. Stvar je bolj zgodovinska. Tudi ruski del ni nič posebnega. Ni ne Tairova ne Mejerholda ne Ohlopkova! Pač pa je lepa izložba raznih publikacij, ki pa si jih človek ne more kupiti.

Pariz, 29. januarja 1956

Da bi kaj posebnega videl, ne bi mogel reči. Vilarova režija »Macbetha« je sicer zanimiva in ponekod res dobra, igralsko pa ni na višini. Če bi kdo tako igral Macbetha pri nas, kakor ga igra ne vem že kateri igralec pri njem, bi pisali, da je škandal. Režijsko boljša je Marija Tudor (Hugo), tudi igralsko ni slabo. Kriče pa prav toliko kot v Burgtheatru ali pa zadnjič pri Molièru v Comédie française, ko je Harlekin tako vpil v »Šoli za može«, da ga ni bilo mogoče poslušati. Sicer pa je tudi igra slaba, »Šola za žene« jo daleč prekaša. Pri Barraultu sem videl Vegovo komedijo, tudi nič posebnega, nič nad naše povprečne predstave. Zanimivejša (kot eksperiment) je bila moderna pantomima-parodija o sinu, ki se je spremenil v konja in zdaj se trudijo, da bi ga razčarali. Barrault je igral in plesal konja! Nekateri domisleki so bili izvrstni, a pravijo, da bi to vlogo kakšen baletni plesalec naredil bolje. V soboto sem gledal Montherlantovo igro »Port Royal«, pri kateri jokajo gledalke. Delo je spretno napisana, dve uri trajajoča enodejanka o sporu med nunami in pariškim škofom. Konverzijska zgodovinska drama, toda oprost, če sem domišljav: pol »Celjskih grofov« ne dam zanjo. Videl sem Claudelovo »Oznane-

⁵ V Mestnem gledališču ljubljanskem.

⁶ Gledališka razstava na Dunaju.

nje«, igralsko lepa predstava, delo, ki sem ga že poznal, pa me je razočaralo – Pregljev »Azazel« je boljši.

London 1. februarja 1956

V Londonu se počutim bolje kot v Parizu. Včeraj sem delal celih sedem ur. le toliko sem prekinil, da sem šel v profesorski refektorij na obed. Profesor Mathews me je zelo lepo sprejel. Prišel je tudi profesor Lavrin z gospo, pa smo se kar dobro imeli ob obilni angleški čajanki. Nabiram material za nadaljnje spremne besede Shakespeara in za študijo o Dostojevskem. Poleg tega se mi je posrečilo dobiti Garrickovega »Guardiana«. Tako bom lahko napisal komparativno študijo, ker je moja teza, da je »Varh« prav toliko naš kakor »Micka«. Tukaj je izvrstno razpoloženje za delo. Vse dela in človek se navzame tega prijetnega dejavnega vzdušja, daleč od ljubljanskih intrig in vseznalosti. V teatru sem doslej videl »Godota«, »Henrika V.«, »Cezarja«, v filmu »Riharda III.« (Olivier). Najboljši predstavi sta »Godot« in Hochwälderjeva igra o paragvajski jezuitski komuni.

Moskva, 20. aprila 1956

Do Moskve sem že prišel. Sinoči sem gledal predstavo »Stenice« Majakovskega. Izvrstno! Zelo moderno! Humor, satira, politika, akrobacije kot pri Kitajcih!

Peking, 27. aprila 1956

Tu je lepo, zanimivo, le vpreženi smo od jutra do poznega večera. Vsak dan vsaj na eni predstavi. Za zaključek bomo morali imeti vsi referate o vtisih in gledaliških problemih. Tudi v radiu bom menda moral nekaj reči. Gremo še v Šanghai. Večina predstav je pod močnim ruskim vplivom, igralci pa so dobri. Videl sem Čehova »Strička Vanjo«, Gorkega »Malomeščane«.

Lodz, 11. marca 1957

Sem se tukaj že aklimatiziral in počutim se kar dobro. V teatru se sicer včasih jezim, toda kje pa se v teatru na svetu ne jeziš? Zvezdnike imaš tu in tam in s tem pač moraš pri grenkem režiserskem kruhu zmeraj računati. (...) V kakšnem jeziku režiram? V panslovanščini. Po poljsko ga sicer že krepko lomim, kjer pa ne gre, si pač pomagam z drugimi slovanskimi jeziki (kolnem po slovensko), vendar moram pripomniti, da sem katoliškim intelektualcem predaval v počasni slovenščini in so me kar dobro razumeli, le tu in tam sem si moral pomagati z ruščino ali nemščino, toda zadnje imajo skoraj rajši kakor ruščino, kar je bridka resnica. Danes sem prebral igro »Maturanti« z aktualnim sodobnim problemom, ki je imela tu precejšen uspeh. Zdi se mi, da bi bilo nekaj za MG.

Hrašenski vrh, 19. avgusta 1958

So se mi proti vsemu načrtu počitnice čisto skazile. Najprej duhomorni in vročinski filmski festival, potlej pa nož, ki mi ga je nastavila Slov. matica, da ji moram pred odhodom v Moskvo izročiti spremno besedo. Spet sem moral za štirinajst dni Prešerna odložiti. Pri nobeni svoji zgodovinski stvari nisem imel toliko skrbi in za nobeno nisem toliko študiral in brskal po zgodovini, življenjepisih in virih sploh. Za dva nastopa Vuka Karadžića sem moral preštudirati več knjig z delno njegovo korespondenco. Njegov nastop bo trajal mogoče le 15 minut, jaz pa sem zanj porabil cele dneve študija. Prosim, da zaradi tega ne delate nobene reklame v začetku sezone. Po vrnitvi iz Moskve vzamem takoj dva meseca brezplačnega dopusta in ne bom delal nič drugega ko Prešerna. Če boš dajal kakšen intervju, ga samo imenuj. Torej, prosim te kot glavnega spodbudnika tega mojega dela, da potpiš do končnega rojstva, čeprav je doba nosečnosti prekoračena.

Ljubljana, 22. septembra 1959

Včeraj sem aranžiral do dveh, ob 17. pa sem imel še na univerzi nervozno sejo, v nedeljo sem ves dan pisal referat »Besi Dostojevskega in revolucionarno gibanje šestdesetih let«. Zato razumi, da res nisem mogel. Bo pač knjiga izšla 14 dni pozneje. Vse, kar sem dokončno naredil, je, da sem se odločil za naslov »Dramaturški fragmenti«. ⁷ To najbolj ustreza, saj so res le fragmenti iz številnih mojih zapiskov in člankov.

Hrašenski vrh, 17. julija 1960

Zdaj bi se rad ves vrgel na »Prešerna«, da ga naposled že končam, kar si sam strašno želim, saj se mi že predolgo vleče. In če ga ne končam do 1. septembra, bo spet za pol leta pisanje prekinjeno, ker si bo treba služiti kruh z režijo »Sna kresne noči«.

Frankfurt, 29. januarja 1962

Zaradi prezaposlenosti ne bom mogel končati drame, o kateri sem Ti govoril. Rad pa bi bil v Vašem repertoarju za prihodnjo sezono. Zato Te prosim, če bi dal v predlog odnosno načrt »Kreature«, čeprav Tebi niso posebno pri srcu; meni so in rad bi jih celo sam delal. Tu so velike polemike o Brechtu; o njem je izšlo že kar več knjig. Žal nisem videl »Galileja«, ker sem zmeraj prišel prepozno po karte.

Hrašenski vrh, 8. avgusta 1962

Najboljše upanje imam, da bom z vsem delom za obnovo končal do zadnjega avgusta in potlej se lotim (lačen pisateljskega dela) zadnjih popravkov za knjigo

⁷ »Poslanstvo slovenskega gledališča.« Lj. 1960 (KMG 7).

»Gledališče in revolucija«,⁸ ki jo boš tokrat zares dobil natančno 1. oktobra, če ne prej. Marsikaj sem namreč spolnil in osvežil. Zato mi je dala toliko dela, toda zaradi tega bo tudi boljša.

Kreftov vrh, 18. oktobra 1962

Umaknil sem se v samoto in zatišje. Bilo je zelo slabo z menoj. V Hamburg grem tudi zaradi zdravljenja, ker mi sprememba okolja pomaga. Priznam, da me je nekoliko tudi disgustiralo, ker so vrgli naknadno »Kreature« iz repertoarja.⁹ (...) Rad bi vedel, če je že kakšen komercialist ali športnik tako potoval, kakor je potoval predsednik Jugoslav. slav. komiteja na mednarodno zasedanje v Moskvo! Sicer pa: Reden ist Silber, Schweigen ist Gold!

Kreftov vrh, 18. aprila 1963

Spet sem odjadral iz moreče Ljubljane. Komaj teden dni sem tukaj, pa sem že boljši. Danes sem vstal že pred šesto in to tako lahko, kakor v Ljubljani zadnje čase nikoli več. Sije čudovito jutranje sonce in odseva dobrohotno v mojo mansardo, ker ve, kako sem ga potreben, saj ga v Ljubljani izza svoje pisalne mize še nikoli nisem zagledal in ga brzkone tudi nikoli ne bom, ker mi je menda usojeno, da bom v tistem mrzlem in mračnem stanovanju tudi konec vzel. Tu je vse drugače. Nad teboj bleščeča sinjina, pod teboj pa pomladanska zelenina trat, ki zlasti ugaja očem, dobro pa vpliva tudi na razpoloženje. Danes končam s pretipkovanjem dramoleta »Umrli je pesnik«, ki so mi ga ob uprizoritvi v RTV tako nemilo zdelali. Obljubil sem ga mariborskim »Obzorjem«, napisal pa sem tudi nekaj glos na račun tistih, ki še danes zagovarjajo Dagarine, Bleiweise in Kastelce. (...) Prav zaradi Jacka Londona sva postala z Magajno še večja prijatelja. Zanimivo pa je, da je Vidmar že takrat negiral njega in Mrzela. Mrzelov »Bog v Trbovljah« je izjemno delo v literaturi naše generacije in sodi med najboljše socialne pravljice.

Hrašenski vrh, 29. aprila 1963

V tej samoti in tišini lahko v miru premišlujem ne le o tem, kaj še bo in kaj bi še rad storil, marveč tudi o tem, kaj je bilo in kaj bi moralo biti, pa ni moglo, čeprav je bila v človeku goreča želja pa tudi moč. (...) V soboto sem bil v Murski Soboti. Že lani sem namreč obljubil literarno srečanje z gimnazijci. Najprej sem moral predavati o »Mladini« in »Književnosti«, nato pa so mi dajali razna vprašanja (celo o Dostojevskem).

Kreftov vrh, 1. avgusta 1963

Svoje delo delam, kolikor morem in kolikor mi gre. Več dni se že ukvarjam z »Zločinom in kaznijo«, ki ga zbrano berem spet po več letih, ker moram napisati

⁸ Lj. 1963 (KMG 21).

⁹ Novo vodstvo MGL.

spremno besedo. Spet se mi je razkrila neka nova stvar, ki so jo doslej premalo upoštevali ali pa sploh ne – prav tako pa nekaj zanimivih paralel med Razkolnikovim in Ivanom Karamazovim. Oba sta pravzaprav književnika (publicista) in v obeh je zabrisano izpovedovanje Dostojevskega neke stvari, ki ju hkrati vežejo s takratnim nihilističnim gibanjem. Pred tem pa sem se ukvarjal s »Kraljem Learom«. V podrobnostih se mi vidi marsikaj velikega, toda na drugi strani začenjam tudi razumeti, zakaj se je Tolstoj tako razburil ob tem Shakespearovim delom in ga odklonil. Zanimivo: ravno ob »Kralju Learu« sta trčili hudo dve umni glavi, Tolstoj in Shakespeare.

Ljubljana, 15. septembra 1964

Odšel sem pred otvoritvijo iz protesta! Tako poniževati in žaliti se ne dam. Sram me je bilo. Zato si tudi razstave ne bom ogledal. Abeceda gor ali dol! Zelo sem se veselil razstave,¹⁰ nisem pa pričakoval, da se bo zgodilo kaj takšnega.

Brno, 6. novembra 1964

Imel sem že dve predavanji iz zgodovine slov. gledališča in dramatike. Ne moreš si predstavljati, s kakšno gorečnostjo delajo in želijo zvez in izmenjave publikacij.

Kreftov vrh, 16. junija 1965

Kakor sem obljubil, pošiljam tipkopolis svoje tretje knjige v Knjižnici MG.¹¹ Osem dni sem garal, kljub raznim nevšečnim motnjam, ki bi me skoraj spravile iz tira in od dela, če jih ne bi premagal. V Ljubljani jih gotovo ne bi, tu sem jih lahko, ker mi je pomagalo prijetno okolje. Napisal sem tudi že uvod, ki je potreben, ki pa je hkrati reminiscenca (potrebna!) zase. Ni le uvod, marveč prispevek (čeprav zaenkrat skromen) k zgodovini teatra med obema vojnama.

Ljubljana (začetek novembra) 1965

Opombo k »Pohujšanju« sem moral napisati,¹² da mi ne bo kdo pozneje upravičeno očital, da sem o tem največjem in najhujšem škandalu, ki ga je Cankar sploh mogel doživeti, javno molčal, čeprav osebno nisem. Moral sem si dati duška. Cankar, če bi živel, bi napisal še ostreje. Vem, da bodo naperili vse topove in mitraljeze zoper mene, toda kar sem napisal, sem moral napisati, čeprav me bodo bržkone pozneje prisilili, da bom še kaj napisal.

¹⁰ »Shakespeare pri Slovencih«, razstava SGM v Mestni galeriji. Šlo je za nesporazum: slike režiserjev so bile razvrščene kronološko in tako je bil Košič pred Kreftom, kar je slednjega neupravičeno motilo.

¹¹ »Dramaturški fragmenti«, Lj. 1965 (KMG 33).

¹² Ob novi uprizoritvi. V isti knjigi, str. 198–200.

Jena, 7. decembra 1965

Prvo predavanje (o slov. literaturi na sploh in o Cankarju posebej) je za meno. Jutri še o Dostojevskem. Ko sem v Berlinu predaval o njem, je vse skupaj z diskusijo vred trajalo cele štiri ure. Celo žena nekega generala je diskutirala in podprla moje teze. Pojutrišnjem potujem že v Leipzig. V gledališču sem bil žal le enkrat.

Kreftov vrh, 4. junija 1966

Danes sem dobil pismo od Bora, ki me je prijetno presenetilo: zelo odobrava mojo pripombo k »Pohujšanju«, ker jo je bral šele pred kratkim, obžaluje pa celo, da ni izšla še kje drugje, ker se mu zdi, da bi jo morali brati še mnogi drugi. (...) Ne morem ravno reči, da se počutim kako dobro. Od tiste čudne noči ni nič kaj v redu z menoj. V Trstu sem predaval o Kosovelu s tolikšnim naporom, kakor ga doslej nisem poznal, še huje pa je bilo pred predavanjem in to že ves dan. Upam, da je vse to le posledica prehude hajke, čeprav sem se že stokrat zaklel, da bom vsaj omejil nekatere navržene in vsiljene dolžnosti.

Stratford, 23. septembra 1966

Po petnajstih letih sem spet v Shakespearovem rojstnem kraju. Pravkar smo v rojstni hiši njegove žene Ane, potem ko smo bili prej na njegovem grobu v cerkvi sv. Trojice. Zvečer bom gledal »Sen kresne noči«. Pišem na okenjaku v Anini hiši, ker mi ni treba poslušati vodnika, saj vse to vem, morda še kaj več. Še nekaj besed v odmoru na predstavi »Kar hočete«, ker še nisem mogel oddati razglednice. Doslej lepo, zelo duhovito in igralsko invenciozno, čeprav sem videl to delo že v različnih uprizoritvah.

Moskva, 4. junija 1967

Čeprav sem že četrti dan tu, še nisem prišel do teatra. Včeraj sem si naivnež hotel ogledati cigansko profesionalno gledališče, a so vstopnice prodane že za 14 dni naprej. Tako mi drugega ne preostaja, kakor študij Dostojevskega, Majakovskega in Bloka, ker moram napisati še spremno besedo za novo izdajo »12«. Dela ne zmanjka nikoli. Tu so naredili velik razvoj, odkar sem bil zadnjič tu.

Leningrad, 16. junija 1967

Sedim na obrežni klopi pred križarko »Aurora«. Zadnjič sem videl »Cyranoja«, sinoči pa »Malomeščane«. Vse prav in lepo, toda tudi naši teatri so dobri. Lahko pa bi bili še boljši, če bi bilo v glavah več pravih umetniških prizadevanj in okusov, pa manj modnega snobizma. V soncu je Leningrad izredno lep, v megli pa je pust ko Ljubljana. Zdaj so v njem »bele noči« (Dostojevski). Včeraj sem prekolo-vratil vse popoldne z vnukom Dostojevskega!

Ženeva, 7. septembra 1967

Od jutra do večera poslušam razgovore o umetnosti našega časa. Včeraj smo si ogledali tudi razstavo s tem geslom, a kdo ve kaj pametnejši nismo šli z nje, saj je bilo veliko, veliko absurdnega, malo umetnosti in zato tudi malo človeka, čeprav nosi razstava ime »Človek v sodobni umetnosti«.

Frankfurt, 16. junija 1968

Dve predavanji, eno v Dortmundu, drugo v Frankfurtu – o Dostojevskem – sta za menoj. Čakajo me še tri – o Cankarju, Krleži itd.

Kreftov vrh, 2. decembra 1968

Moral sem iz Ljubljane, ker so mi živci spet čisto odpovedali. Tu mi je v dveh dneh odleglo, naspal sem se in spočil in koncept predavanja sem davi končal... Čeprav je megla krog in krog, se počutim dobro v topli svoji meniški celici, kjer se pogovarjam s Cankarjem in Dostojevskim, pa tudi z Gogoljem in Tolstojem. Mislim, da sem v dobri družbi. Našel sem nekaj zanimivih podatkov o Cankarjevem razmerju do ruskega kritičnega realizma.

Kreftov vrh, 17. julija 1969

Glavni čas porabim tu zdaj s počasnim in intenzivnim branjem Solženicinovega romana »Prvi krog pekla«. Roman sem dobil po naključju v nemščini, kajti kdo ve, kdaj bo izšel v izvirniku. Zdaj, ko ga berem v celoti, moram reči, da je ponekod naravnost čudovit, mislim namreč po umetniški strani, da o vsebini, ki prinaša »neverjetne« stvari, sploh ne govorim. Roman je stvarno realističen, v glavnem brezstrasten, le tu in tam zapelje avtorja gnev, a se kmalu spet pomiri. Solženicin je res najpogumnejši sovjetski človek, kakor mi ga je označil lani v Pragi leningrajski akademik-slavist, ki se osebno pozna z njim. Zame je roman še posebna pobuda in potrdilo, da v »Apokaliptičnih jezdecih«,¹³ ki jih imam zdaj v zadnji piljbi in pajci, nisem in ne pretiram. Seveda ne gre v drami le za one tam gor, marveč tudi za tiste tu dol. Zaklel sem se, da jih spravim naslednje leto »na svitlo« – bodo pa seveda tako obširni kakor je Shawov »Človek in nadčlovek« ali pa Krležev »Aretej«. Za oder si jih bodo že krajšali, če si jih bodo sploh upali vzeti v repertoar. Jaz se ne bom skrival za raznimi grotesknizmi in abstraktizmi kakor Ionesco in še kdo. Govorim, naravnost, kakor sem govoril v svojem delu vse življenje.

Kreftov vrh, 6. novembra 1969

Med tem se je zgodilo marsikaj. Najbolj me je pretreslo srečanje z Ludvikom Mrzelom, ki mi je prej dvakrat pisal. Prosi za moralno pomoč pri svojem boju za

¹³ Drugo ime za nedokončano dramo »Jugoslovansko vprašanje«.

popolno rehabilitacijo. Kaj vse je moral pretrpeti, kakšne muke in kakšna ponižanja, dokler ga končno niso prisilili do priznanja krivde, ki je ni zagrešil. (...) Očitek neke kritike, da je njegov stil cankarjanski, ni resničen, bližji je nekoliko dvignjenemu stilu ljudske pripovedke, toda ima vendarle individualno patino, ki je čisto njegova, lahko bi rekel mrzelovska.

Bolnišnica dr. P. Deržaja, 4. julija 1970

Hotel sem najprej napisati pismo borcem, predvsem Maistrovim borcem v Vidmu ob Ščavnici, ki bi jim moral zdajle govoriti. Po Tvojem in sinovem odhodu sem še enkrat vse premišljeval, kar sva se pogovarjala. Tako se še danes živo spominjam, kako je prišel mlad, nežen, izredno vitek Tiran z lepo pričesko v skromen angažman v Dramo. Če se prav spominjam, so ga angažirali na Šestovo priporočilo, ker je bil njegov učenec. Bil je skromen, skoraj plašen in vseskoz spoštljiv do starejših igralcev, pravo nasprotje naših dramskih »hipijev«, ki jim je zadnje čase tako greben zrasel. Če pomislim zlasti ob nekaterih, ki nimajo nobene kulture govora, na mladega Tirana, ki je takoj ob prihodu v Dramo pokazal prve osnove tiste kulture govora slovenskega igralskega jezika, ki jo je v recitaciji »Bele krizanteme« razvil do pravega mojstrstva, me kar strese. Večina je sicer po vojni bila skeptična o Tiranovih igralskih sposobnostih, toda jaz o njegovem talentu nisem dvomil nikoli, le o njegovi samodisciplini in volji ter veri v samega sebe. To so mu namreč ljudje in razmere po vojni začeli temeljito ubijati. Jaz sem še pri »Stekleni menažeriji« veroval, da se bo dvignil spet tja, kjer je bil, ko je v moji režiji vskočil pred vojno namesto obolelega Severja v »Šesto nadstropje«. Opazoval sem ga pri več predstavah, ker me je njegov problem zanimal. Včasih je bil izvrsten, včasih pa ga je kar zmanjkalo. (...) Kakor vidiš, Tvoj včerajšnji obisk mi je posredno zbudil spomin nanj, ki je tudi ležal v tej bolnici.

Kreftov vrh, 16. julija 1970

Oba z Delakom sva takrat nekoliko nasedla zakulisnim intrigam in natolcevanju, ker se je v nekem smislu zgodila Kregarju krivica,¹⁴ čeprav je na drugi strani grom in strelo na svojo glavo tudi sam priklical. Kot epilog o Kregarju pa moram resnici na ljubo povedati še to. Da je lahko Delavski oder nastopil z mojo režijo Golouhove »Križe« v Drami SNG, je bila v veliki meri zasluga upravnika Kregarja, ki je dal Dramo za dve predstavi na razpolago – seveda proti plačilu stroškov, a nič več. Nekateri ljudje so za kulisami godrnjali, Drama je hram umetnikov, ne pa diletantov. Ko pa je imela premiera velik uspeh, ga je priznala tudi kritika (celo Govekar) in so se stvari nekoliko zasukale. Po drugi predstavi smo šli nekateri v kavarno Union. Tja je prišel tudi upravitelj Kregar in sédel sam za samotno mizo. Dvignil je kozarec in mi nazdravil: »Čestitam.« To je bila res gentlemenska gesta, ki je recimo Golia ni bil sposoben. Šele dr. Gavella ga je pregovoril, da sem dobil naposled »debut« v Drami.

¹⁴ Arhitekta Rada Kregarja, ki je bil v letih 1927 in 1928 upravitelj Narodnega gledališča in sta ga Delak in Kreft ostro napadala.

Helsinki, 31. avgusta 1970

Drugi dan sem v tem lepem, a dragem mestu. Jezik je težak in tuj. Zato si pomagamo z ruščino, nemščino in angleščino!

Pariz, 7. septembra 1971

Zaposlen sem od jutra do večera, zato še Pariza nisem prav videl. Upam, da bom lahko ostal še nekaj dni po plenumu, da si ga bom vsaj malo ogledal po 15 letih, ko sem bil zadnjič tu. Pravi teatri še nimajo nove sezone. Lepih knjig pa je več ko lepih žensk.

Leningrad, 15. novembra 1971

Danes smo se poklonili Dostojevskemu in njegovemu grobu. Japonski delegat in jaz sva nesla venec in ga položila na ograjo groba. Predvčerajšnjim sem videl v Rigi zanimivo dramatizacijo in predstavo »Idiota«. Sicer pa je obveznega programa malo preveč. Danes sem si zato izsilil počitek v hotelu ob Puškinski Nevi.

Moskva 18. novembra 1971

Dva dni sem že v deževni Moskvi. Pusto je in nič kaj lepo. Zvečer grem gledat »Zločin in kazen«.

Dunaj, 8. maja 1972

Danes sem že odpredaval prvo predavanje o slovenski Moderni in prišel pri Cankarju do »Hlapca Jerneja«, ki bo jutri zavzel prvo polovico predavanja. Pojutrišnjem predavam o Župančiču, jutri popoldne pa imam še seminarski razgovor s slušatelji. Pozdrave iz tistega Dunaja, kjer se je Cankar potikal celih 11 let!

Kreftov vrh, 5. avgusta 1972

Vremenoslovci obljublajo, da se bo vreme zdaj končno izboljšalo, kar je res skrajni čas. Tu pri nas je naredilo silno škodo. Zato bo letos trgategv izostala. Prvi hip me je seveda zadelo, a pomagam si s humorjem Miklavža Breugnona. To je res najlepša Rollandova knjiga. Napisal jo je tik pred začetkom prve svetovne vojne (menda), objavil pa šele leta 1919, ko je bil ta roman s svojim humorjem naravnost čudežni eliksir po vojnem razdejanju. Mi smo ga dobili pa po drugi vojni, ko nam ni bil nič manj dobrodošel. Dobida mu je dal kar lepo in duhovito slovensko podobo. Večkrat ga prebiram, saj je kot brevir optimizma in vere v človeka, vreden branja tudi v sedanjem, od nihilizma razrvanem času.

Rim, 12. oktobra 1972

Pišem iz »večnega mesta« ali tudi iz »zahodne Moskve«, če je Ivan Grozni sanjal po Carigradu o Moskvi kot »III. Rimu«. Za teatre se nisem mogel še nič zanimati, ker moram sedeti na sejah prezidija Medn. slavističnega komiteja in na njegovem plenumu.

Berlin, 5. aprila 1973

Predavanje je za menoj – glavna skrb je odpadla. Imel sem dobro in izbrano občinstvo na Nemški akademiji. Videl sem dve tukajšnji literarnoavangardistični predstavi – prva gnevna, druga zelo humorna in duhovita, obe na račun prenapetega aktivizma.

Weimar, 8. aprila 1973

Tretji dan sem v tem malem, lepem in simpatičnem mestu Goetheja in Schillerja. Sinoči sem gledal novo uprizoritev »Hamleta«, ki je bil sicer nekoliko novejše postavljen, vendar ni prišel prek meja Šestovih režij (razen v inscenaciji, pa še ta ni bila ekstremna). Le tega ne razumem, zakaj je ves teaterski svet, kamorkoli pridem, tako »huligansko« kričav. Ali ni to znamenje neke histerije, ne pa umetnosti?

Ljubljana, 12. oktobra 1974

Zbežal sem zdoma, kjer prezebam že teden dni, ker ni »petrola« za mojo peč. Na SAZU bodo kmalu velike spremembe. V. je nepreklicno napovedal svoj odstop. Za naslednika je višji forum določil Z.,¹⁵ ki bo prevzel nezavidljivo dediščino, ker nekateri zamenjujejo samoupravljanje v tovarnah in kombinatih tudi s SAZU. Kot starega marksista me je v dno duše sram, da se v naši družbi tako ravna s kulturo in z najvišjo kulturnoumetniško ustanovo, ki si jo je želelo več pokolenj in se zanjo bilo skoraj dvesto let.

Ljubljana, 22. decembra 1974

Že več ko štiri tedne se ne počutim dobro. Ko ste mi poslali novi zvezek Dokumentov, sem ves dan poležaval in jih prebral od začetka do konca. Ker so prispevki zanimivi, sem se z njimi ves dan zamotil in so me odvrčali od misli na slabo fizično počutje. Za nemško akademijo znanosti bi moral napisati daljše poglavje okrog ustanovitve Delavskega odra in o tem, kako se je takrat prvič v zgodovini pela v Drami SNG internacionala. (...) V tem bolezenskem poležavanju živim bolj v nekdanjosti kakor v sedanjosti. Že štiri tedne spim v glavnem le s pomočjo praškov, kar se mi ni doslej še nikoli zgodilo.

¹⁵ J. Vidmar, B. Zihel. Spremembe so bile šele spomladi 1976, vendar je Z. pred tem umrl.

Berlin, 8. aprila 1975

Sinoči sem gledal v bivšem Reinhardtovem Nemškem gledališču Shakespeareov »Vihar« – tehnično bravurozno, iscenacija ekstravagantna, igranje ekscentrično, mešanica več stilov, Shakespeareovo besedilo modernizirano v glavnem v prozo, včasih vse skupaj duhovito, komične vloge spremenjene v klovnijado. Teater nabito poln mladih ljudi, navdušenih (ploskali večkrat pri odprti sceni), vse že ekstaza (Kosovel je zapisal »ekstaza smrti«), jaz bi dodal ekstaza potrošniške miselnosti.

Ljubljana, 12. julija 1975

Zdaj bi že bil v Kreftovem vrhu, kjer bi lahko krepko delal in zaključil spremno besedo za »Veliko puntarijo«, ki bo tako obsežna, kakor je bila za »Človeka mrtvaških lobanj«. In zdaj ležim v tej prekleti deževni in depresivni Ljubljani. Mučim se s spominskim spisom o dr. Prijatelju. Rok mi je že potekel, toda v tem ljubljanskem vzdušju nikakor ne pridem s pisanjem naprej, čeprav se mi ob branju nekaterih spisov zbuja kar izzivalne misli. Bil je velik, da mu ga v njegovi generaciji ni enakega! Kaj vse je znal in kaj vse je napisal! Bil je tudi spočetnik moje disertacije. Rekel je: »Bratko, vzemite nekaj bolj svetovnega! Domačih tem sem sit!« In to mi je dalo pogum, da sem se odločil za Puškina in Shakespeara. Okrutna usoda je hotela, da moje disertacije ni več doživel. Ko sem se leta 1937 vrnil iz Prage, sem na kolodvoru zvedel, da je umrl.

Berlin, 5. septembra 1975

Že četrti dan vodim zasedanje MSK, ki je precej naporno, saj je delegatov iz številnih dežel Evrope in Amerike okrog 45. Kljub temu smo glavni del dobro opravili, čeprav sem moral dvakrat energično nastopiti, ker bi sicer nekateri govorili še teden dni. Danes skočimo za dva dni še med Lužiške Srbe, kjer bomo imeli zaključno zasedanje. Žal nisem mogel zaradi zaposlenosti niti enkrat v gledališče.

Berlin, 25. januarja 1976

V četrtek sem videl zelo ekstremno »avantgardistično« predstavo »Die Schlacht«. Prvi del, ki se godi proti koncu Hitlerjevega rajha, je prikazan v posameznih slikah kar v stilu teatra absurda, drugi del pa je nekoliko preveč dolgovozna agitka. O predstavi je veliko diskusij. Najbolj zanimivi so bili odlomki izjav o njej, ki so jih rekli različni ljudje. Ko se vrnem, bom povedal natančneje.

Ljubljana, 26. novembra 1977

K sreči mi je zadnje dni toliko boljše, da lahko berem, v družbo pa si še zmeraj ne upam. Zadnje dni sem po daljšem presledku spet prebiral mamutski roman Maksima Gorkega »Življenje Klima Samgina«, ki sem mu storil pred leti krivico, ker sem ga kar preveč mimogrede odpravil. Že pred leti mi je rekel M. Krleža, da je to najboljšo delo Gorkega, kar moram zdaj ponovno potrditi. Krleži je vseč še iz

drugih razlogov: kakor so njegove »Zastave« politično družbeni in meščansko družabni, tako je nekaj posebnega prav tako »Klim Samgin«, le da je pisan v tehniki, ki je bližja Proustovi v »Iskanju izgubljenega časa«. Sporedno sem prebiral Tollerjevo pesnitev o lastovkah (Schwalbenbuch), za katero sta se v Ljubljani navduševala zlasti Kosovel in Ciril,¹⁶ ki pa je bil še posebno navdušen nad Tollerjevo dramo »Die Wandlung«. Počasi obujam spomine na naš krožek, ker se bo treba čimprej lotiti spominov na Kosovela in razmišljanja o njegovem delu, saj sem obljubil celo knjigo za Vidmarjevo zbirko pri Partizanski knjigi.

Kreftov vrh, 3. januarja 1978

Cela dva meseca sem potreboval, da sem si nabral toliko zdravja in moči, da sem lahko skočil za nekaj dni sem, čeprav bi mi bilo potrebno, da bi se popravil dlje časa. A kaj se hoče! Najhuje je, da nisem ves čas nič poštenega naredil. Tisti govor o Cankarju v nemščini in predavanje pa še kratka spominska glosa o Župančiču za Sodobnost – to je vse delo zadnjih treh mesecev. Strašen deficit! Cankarjevo dramatiko sem postavil v okvir takratne sodobne evropske, zlasti pa nemške, ker sem imel takšno občinstvo. Nič slabši ni ko Hauptmann ali Gorki, čeprav sta ta dva znana daleč naokoli, za Cankarja pa ve komaj kakšen slavist. Na Dunaju igrajo v Akademietheatru »Malomeščane« Gorkega. Zato sem pri predavanju trdil (in sem o tem prepričan), da je »Kralj na Betajnovi« boljši.

Ljubljana, 28. marca 1978

V prejšnjem pismu sem premalo utemeljil izraz »svobodomislec« v zvezi in nasprotju s pojmom in besedo »liberalec«. Že dr. Prijatelj nam je razlagal razloček med pojmom, saj se je sam imel za svobodomisleca, in nikakor ne za liberalca, ki je pomenil na svoj način prav tako reakcionarja kakor izraz »klerikalce«. Beseda »svobodomislec« nosi v sebi tudi »antidogmatičnost« na levo in desno. »Svobodomislec« pomeni individualno naprednega, svobodno mislečega človeka, ki je nasprotnik tako liberalcev kakor klerikalcev, prav tako pa socialdemokratskega ali socialističnokomunističnega dogmatizma, čeprav pripoznava pozitivno stran socialističnega gibanja, kakor je to najbolje storil dr. Prijatelj v svojem eseju »Domovina, glej umetnik«, a se je tudi v njem izrekel za svobodo mišljenja in razmišljanja kakor tudi zoper sleherno dogmatičnost.

Kreftov vrh 22. julija 1979

Pošiljam prvi izvod svoje nove knjige z dramo o Prešernovih zadnjih tednih »V ječi življenja« in z daljšo esejistično razpravo o Prešernu in njegovem krogu kakor tudi o njegovih takratnih nasprotnikih. Drama sama je »predramaturgizacija« nekdanje televizijske igre »Umrli je pesnik«, hkrati pa je usmerjena s televizije v gledališče. Pri spremni besedi Te bodo bržkone presenetile nekatere moje misli o Matiji Čopu, Mihi Kastelcu in Stanku Vrazu, prav tako pa o Andreju Smoletu. Mogoče boš mislil, da je moja sodba o Čopu preostra, toda dejstvo je, da poveleču-

¹⁶ Režiser Ciril Debevec.

Berlin, 8. aprila 1975

Sinoči sem gledal v bivšem Reinhardtovem Nemškem gledališču Shakespearov »Vihar« – tehnično bravurozno, iscenacija ekstravagantna, igranje ekscentrično, mešanica več stilov, Shakespearovo besedilo modernizirano v glavnem v prozo, včasih vse skupaj duhovito, komične vloge spremenjene v klovnijado. Teater nabito poln mladih ljudi, navdušenih (ploskali večkrat pri odprti sceni), vse že ekstaza (Kosovel je zapisal »ekstaza smrti«), jaz bi dodal ekstaza potrošniške miselnosti.

Ljubljana, 12. julija 1975

Zdaj bi že bil v Kreftovem vrhu, kjer bi lahko krepko delal in zaključil spremno besedo za »Veliko puntarijo«, ki bo tako obsežna, kakor je bila za »Človeka mrtvaških lobanj«. In zdaj ležim v tej prekleti deževni in depresivni Ljubljani. Mučim se s spominskim spisom o dr. Prijatelju. Rok mi je že potekel, toda v tem ljubljanskem vzdušju nikakor ne pridem s pisanjem naprej, čeprav se mi ob branju nekaterih spisov zbujajo kar izzivalne misli. Bil je velik, da mu ga v njegovi generaciji ni enakega! Kaj vse je znal in kaj vse je napisal! Bil je tudi spočetnik moje disertacije. Rekel je: »Bratko, vzemite nekaj bolj svetovnega! Domačih tem sem sit!« In to mi je dalo pogum, da sem se odločil za Puškina in Shakespeara. Okrutna usoda je hotela, da moje disertacije ni več doživel. Ko sem se leta 1937 vrnil iz Prage, sem na kolodvoru zvedel, da je umrl.

Berlin, 5. septembra 1975

Že četrty dan vodim zasedanje MSK, ki je precej naporno, saj je delegatov iz številnih dežel Evrope in Amerike okrog 45. Kljub temu smo glavni del dobro opravili, čeprav sem moral dvakrat energično nastopiti, ker bi sicer nekateri govorili še teden dni. Danes skočimo za dva dni še med Lužiške Srbe, kjer bomo imeli zaključno zasedanje. Žal nisem mogel zaradi zaposlenosti niti enkrat v gledališče.

Berlin, 25. januarja 1976

V četrtek sem videl zelo ekstremno »avantgardistično« predstavo »Die Schlacht«. Prvi del, ki se godi proti koncu Hitlerjevega rajha, je prikazan v posameznih slikah kar v stilu teatra absurda, drugi del pa je nekoliko preveč dolgovozna agitka. O predstavi je veliko diskusij. Najbolj zanimivi so bili odlomki izjav o njej, ki so jih rekli različni ljudje. Ko se vrnem, bom povedal natančneje.

Ljubljana, 26. novembra 1977

K sreči mi je zadnje dni toliko boljše, da lahko berem, v družbo pa si še zmeraj ne upam. Zadnje dni sem po daljšem presledku spet prebiral mamutski roman Maksima Gorkega »Življenje Klime Samgina«, ki sem mu storil pred leti krivico, ker sem ga kar preveč mimogrede odpravil. Že pred leti mi je rekel M. Krleža, da je to najboljšo delo Gorkega, kar moram zdaj ponovno potrditi. Krleži je vseč še iz

drugih razlogov: kakor so njegove »Zastave« politično družbeni in meščansko družabni, tako je nekaj posebnega prav tako »Klim Samgin«, le da je pisan v tehniki, ki je bližja Proustovi v »Iskanju izgubljenega časa«. Sporedno sem prebiral Tollerjevo pesnitev o lastovkah (Schwalbenbuch), za katero sta se v Ljubljani navduševala zlasti Kosovel in Ciril,¹⁶ ki pa je bil še posebno navdušen nad Tollerjevo dramo »Die Wandlung«. Počasi obujam spomine na naš krožek, ker se bo treba čimprej lotiti spominov na Kosovela in razmišljanja o njegovem delu, saj sem obljubil celo knjigo za Vidmarjevo zbirko pri Partizanski knjigi.

Kreftov vrh, 3. januarja 1978

Cela dva meseca sem potreboval, da sem si nabral toliko zdravja in moči, da sem lahko skočil za nekaj dni sem, čeprav bi mi bilo potrebno, da bi se popravljaj dlje časa. A kaj se hoče! Najhuje je, da nisem ves čas nič poštenega naredil. Tisti govor o Cankarju v nemščini in predavanje pa še kratka spominska glosa o Župančiču za Sodobnost – to je vse delo zadnjih treh mesecev. Strašen deficit! Cankarjevo dramatiko sem postavil v okvir takratne sodobne evropske, zlasti pa nemške, ker sem imel takšno občinstvo. Nič slabši ni ko Hauptmann ali Gorki, čeprav sta ta dva znana daleč naokoli, za Cankarja pa ve komaj kakšen slavist. Na Dunaju igrajo v Akademietheatreu »Malomeščane« Gorkega. Zato sem pri predavanju trdil (in sem o tem prepričan), da je »Kralj na Betajnovi« boljši.

Ljubljana, 28. marca 1978

V prejšnjem pismu sem premalo utemeljil izraz »svobodomislec« v zvezi in nasprotju s pojmom in besedo »liberalec«. Že dr. Prijatelj nam je razlagal razloček med pojmom, saj se je sam imel za svobodomisleca, in nikakor ne za liberalca, ki je pomenil na svoj način prav tako reakcionarja kakor izraz »klerikalec«. Beseda »svobodomislec« nosi v sebi tudi »antidogmatičnost« na levo in desno. »Svobodomislec« pomeni individualno naprednega, svobodno mislečega človeka, ki je nasprotnik tako liberalcev kakor klerikalcev, prav tako pa socialdemokratskega ali socialističnokomunističnega dogmatizma, čeprav pripoznava pozitivno stran socialističnega gibanja, kakor je to najbolje storil dr. Prijatelj v svojem eseju »Domovina, glej umetnik«, a se je tudi v njem izrekel za svobodo mišljenja in razmišljanja kakor tudi zoper sleherno dogmatičnost.

Kreftov vrh 22. julija 1979

Pošiljam prvi izvod svoje nove knjige z dramo o Prešernovih zadnjih tednih »V ječi življenja« in z daljšo esejistično razpravo o Prešernu in njegovem krogu kakor tudi o njegovih takratnih nasprotnikih. Drama sama je »predramaturgizacija« nekdanje televizijske igre »Umrli je pesnik«, hkrati pa je usmerjena s televizije v gledališče. Pri spremni besedi Te bodo bržkone presenetile nekatere moje misli o Matiji Čopu, Mihi Kastelcu in Stanku Vrazu, prav tako pa o Andreju Smoletu. Mogoče boš mislil, da je moja sodba o Čopu preostra, toda dejstvo je, da poveleču-

¹⁶ Režiser Ciril Debevec.

jemo v deveta nebesa človeka, ki ni ustvaril za slovensko literaturo in kulturo nič trajnejšega, ker ni bil ustvarjalen mož, marveč vase in v svoj svet literarnega kozmopolitizma zaverovan jalov in zaprt človek. Prav tako pa se zavzemam v spremni besedi za objektivizacijo in rehabilitacijo (dokončno) Stanka Vraza. Vrazov primer je treba historično materialistično in dialektično zgodovinsko presoati iz takratnih razmer in ne iz današnjih občutkov in miselnosti, ki se sicer upravičeno sklada s Prešernovo. (...) To in še marsikaj razmišljam v tišini in relativnem miru v Kreftovem vrhu. Ponovno sem se vrgel na študij in analizo »Zločina in kazni«, ker pred leti zaradi bolezni in siceršnje zaposlenosti nisem mogel v izdaji izbranih spisov D. pravočasno napisati spremne besede.

Kreftov vrh, 30. marca 1981

Tukaj se skušam nekoliko »rekreirati« tudi s fizičnim delom. Uredil sem vrtič, pravkar pa sem s spačkom pripeljal 250 kg umetnega gnojila, ki smo ga dobili izjemoma, ker smo v kooperaciji. Po dolgem času sem se spravil na »studiozno« branje Proustovega romana »V sencih cvetočih deklet«. Velikokrat sem ga že začel, a nikoli nisem prišel niti do polovice, ker je utrudljivo drobnjakarski in razvlečen, zdaj pa ga berem počasi. Tako se mi odkriva vprašanje, v čem je njegova toliko hvaljena veličina. Dostojevski npr., s katerim ga skušajo nekateri soočiti, mi je bližji, ker je kljub epičnosti dovolj dramatičen, včasih pa kar že napet.

Kreftov vrh, 30. aprila 1982

Ker imam časa na pretek, tu in tam berem in razmišljam to in ono. Kakor si lahko videl v Sodobnosti 4, nadaljevanja zaradi bolezni nisem mogel napisati, pač pa sem tu zbral vse moči in ga napisal do konca. Tako bo nadaljevanje izšlo v 5. številki, konec pa v 6. V nadaljevanju sem se dotaknil nekaterih kočljivih stvari iz razmerja med Krležo in nasprotniki. Nekatere stvari pa sem pri krajšanju moral izpustiti.

Ljubljana, 18. decembra 1982

Tisti večer, ko smo imeli okroglo mizo o »Književnosti«, sem še po sili nekako zdržal, le da je drugi dan prišlo do hudega živčno-psihičnega pritiska, ki me je popolnoma onesposobil za delo. Prej je še nekako šlo, ko sem študiral različne članke, zapise in tudi knjige o Krleži, ker bi rad »Meditacije« iz Sodobnosti dopolnil za knjigo. Brskam tudi po dosedanjih rokopisih za »Apokaliptične jezdece«, ki bi jih končno rad ne oziraje se na cenzuro končal in morda začel v odlomkih objavljati, kakor sem to storil pred leti, ko sem objavil prve tri odlomke, pa sem bil brž po tretjem klican po dogovoru z E. K. k B. Z.,¹⁷ ki mi je sporočil njun sklep, da ne smem nadaljevanj več objavljati. Zelo sem se razburil, ker me je stvar zadela tudi zaradi nerazumevanja, saj pišem dramo o generaciji, ki jo je revolucija in politika požrla, nekatere pa spravila celo ob življenje. Zadnjič, ko smo imeli okroglo mizo, bi se mi skoraj zareklo, da mi nismo bili »subvencionirana opozicija«.

¹⁷ E. Kardelj, B. Zihel.

Vzhodni Berlin, 25. novembra 1983

Vodil sem delegacijo sveta jugoslav. akademij. Obnovili smo delovno pogodbo z obema akademijama.

Kijev, 8. septembra 1983

Doslej je šlo vse v redu, le da je danes precej hladno. Predavanje je bilo lepo sprejeto.

Kreftov vrh, 5. maja 1984

Za drugo knjigo pri DZS sem napisal 36 tipkanih strani »Sopotja s Srečkom Kosovelom«. Moral sem storiti vsaj to, ker bi me radi nekateri čisto izločili iz Kosovelovega kroga, čeprav sem bil pri zadnji številki Mladine, ko je že ležal bolan, njegov uredniški namestnik, po njegovi smrti pa celo do odhoda v Pariz sam urednik. Čez zimo bom skušal stvar nadaljevati, vendar sem že v zamudi z nadaljevanjem »Meditacij o Krleži«. Pregarja me tudi misel, da bi posebej opisal »spor na levici« v Sloveniji, ki je javnosti podrobno neznan, vendar sem jo zaradi tega, ker sem stal na isti strani s Krležo, hudo izkupil.

Ljubljana, 8. septembra 1984

Želel sem, da izidejo v drugi knjigi pri DZS »Slovenske ciklame v Peredelkinu«, »Srečanja s smrtjo« in »Balada o poročniku in Marjutki«, ki je najbolj igrano moje delo, saj so jo uprizarjala tudi nekatera avantgardna gledališča na Poljskem, pa v slovaščini, češčini in tudi v treh gledališčih v nemščini (dve v zahodni Nemčiji in eno na Dunaju, kjer sem imel celo predavanje v nemščini, ki je bilo polno obiskano). Takrat so v Burgtheatru ravno igrali Gorkega »Malomeščane«. Zato sem po kratki analizi in oceni Cankarjevega »Kralja na Betajnovi« postavil tezo, da bi morali tam uprizoriti tudi to delo, ki je umetniško močnejše kakor delo Gorkega.

Ljubljana, 12. septembra 1984

Hvala za poslano. Upam, da Tvoja pripomba o »Baladi« ne bo vplivala negativno. Sam vem, da je nekakšen »tujek«, toda jaz sem si jo želel, ker mi je pri srcu in ker jo imam še vedno po dialogih za neko izjemo v svojem stilu.

Ljubljana, 16. september 1985

O Borštniku so mi mlademu nekoč govorili Ciril, Lipah in tudi Milan Skrbinšek. Žal si nisem zapisoval. Če se prav spominjam, mi je Ciril nekoč na cesti pokazal Zvonarjevo: Golia jo je imel le za »histerično žensko«. Nekaj res ni moglo biti v redu pri njej, sicer ne bi javno pisala o intimnostih, hkrati pa Borštnika kot igralca obževala. Kakšno slavo in priznanje bi Borštnik želel, če bi bil član MHATA! S

konservativnostjo in primitivizmi v razmerju do gledališča smo se velikokrat bili še v času med obema vojnama Debevec, Stupica in jaz – vsak na svoj način, a smo uspevali le v posameznih podvigih, h katerim pa sodi tudi dr. Gavella, ki je predvsem z režijo »Glembajevih« premagal »patetiko«, zoper katero se je prvi začel boriti v Ljubljani in v Zagrebu Borštnik.

Kreftov vrh, 24. avgusta 1986

Včeraj smo imeli hudo nevihto s ploho, »z gromom in treskom«. K sreči toče ni bilo. Iz Ljubljane sem se odpeljal precej utrujen. Zadnje tedne sva imela s predsednikom nekaj neljubih skrbi in dela, ker samoupravljanje razumejo mnogi precej »anarhoidno« in tudi nedisciplinirano. Zato sem se odpeljal precej izčrpan, toda vožnja s »katrc« od Ljubljane do Maribora me je »osvobajala«. »Sofiranje« me koncentrira in umirja. (...) Včeraj sem tako rekoč znova odkril neko pismo Čehova, v katerem piše (po svoje čudovito) o materializmu in njegovi filozofiji. Nekateri njegovi biografi in kritiki ga označujejo sicer le kot pozitivista, toda v tem zapisu sega dalje in globlje. Kar žal mi je bilo, da si ga nisem odkril že takrat, ko sem pisal o njem v »Portretih«. Če bo še pred mojo končano potjo prišlo do nove izdaje, ga bom vključil. Po svoje čehovska varianta tega, kar je napisal Gorki v »Človeku«, ki sem ga po lastni izbiri, pameti in nazoru objavil kot »uvodnik« v prvi številki »Književnosti« decembra 1932. leta.

Kreftov vrh, 3. septembra 1986

Bil sem v takem razpoloženju, da sem moral čimprej izginiti iz več kot slabozračne Ljubljane. Zato sem bil že tudi na Koroškem v takšni živčni napetosti, da sem svoj govor bral včasih tako »kričavo«, ¹⁸ kar se je še bolj poznalo v Lipici, kjer sem komaj zdržal do konca, ¹⁹ saj se mi je celo to zgodilo, da je nekaj deževnih kapelj padlo na moj koncept, ki je bil ponekod dopolnjen s pripisi. Dežne kaplje so se mi kljub dežniku razlile po pripisanem besedilu in ga razmazale, da nisem znal brati. Zato sem »povezave« moral zgrebsti iz glave, kar je moja živčno napetost še povečalo. Na Koroškem mi je med potjo postalo tako slabo, da sem prišel v Spodnje Vinarje napol omotičen. Vse to pa ima svojo predzgodbo. Pred tem sem namreč zvedel, kaj vse se godi na vajah za »Komedijante«. Že ves čas sem se bal, kaj neki bo cinični in neodgovorni B. ²⁰ iz njih napravil, saj sva prvi spopad imela že na Borštnikovem srečanju, ko je dejal, da bo uvedel neke pevke, ki bodo pele italijansko. Sicer pa, kakor si gotovo bral: B. je v svoji tržaški režiji spremenil konec Cankarjevega »Pohujšanja – Peter in Jacinta se na koncu ubijeta. Ali nismo sokrivi vsi, ki molčimo o vsem, kar se dogaja v literaturi in gledališču? Vse to razmišljam v tej samoti in skušam miriti svojo skrb zaradi »Komedijantov«.

Ljubljana, 10. aprila 1988

Z menoj ni dobro. Jutri grem spet na kontrolo. Občutek imam, da si zdravniki niso na jasnem. Poležavam, čeprav moram po možnosti vsak dan malo na zrak.

¹⁸ Pred premiero »Velike puntarije«.

¹⁹ Ob otvoritvi galerije slikarja Avgusta Černigoja.

²⁰ Režiser Jože Babič.

Lahko si misliš, kakšne volje in razpoloženja sem. V Minsk ne bom mogel, kar mi je žal, a kaj se hoče. V takšnem stanju ne smem tvegati tako dolgega potovanja. Moral bi imeti predavanje na Matici srbski, ker so me izvolili za častnega člana, a ne morem na pot.

Ljubljana, 13. maja 1988

Delati ne morem skoraj nič. Zato se še posebno grizem, ker sem s svojim delom spet obtičal. Ko sem ga prevzel, še slutil nisem, koliko dela me čaka, zlasti brskanj in raziskav, ko večasih po tri dni prelistavaš po raznih virih, na koncu pa lahko napišeš le en sam ubogi stavek.

Ljubljana, 18. aprila 1990

Z menoj ni že nekaj časa sèm nič dobro.²¹ Oprijela se me je neka čudna utrujenost, da bi kar naprej ležal in spal. Delati ne morem nič, kar je najhuje! Vse delo mi stoji. Nestrpno čakam na sončne dneve.

²¹ V drugi polovici osemdesetih let so sporočila vse poredkejša, tožbe vse pogostejše. Zadnje pismo, napisano že s tresočo se roko, je bilo odposlano šest let pred slovesom.